

Határátlépések pszichoanalízis és irodalom között Dr. S.-től Muo doktorig*

„Tevékeny életet színleltem. Fölöttébb unalmas tevékenység volt.”

(Italo Svevo: *Zeno tudata*)

I.

Vannak regények, amelyeket – bár eredetileg kevés közül volt hozzá – halhatatlanná tett a pszichoanalízis. Wilhelm Jensen *Gradiváját* (1903) aligha ismernék ma Freudnak a regény álm-motívumairól szóló klasszikus elemzése nélkül.¹ Az egykor Nobel-díjas Carl Spitteler, az *Imago* című regény (1906, magyarul Révai, Budapest, 1942) szerzője pedig elsősorban annak köszönheti nevének fennmaradását, hogy C. G. Jung tőle kölcsönözte az „imágó” kifejezést, amelyet azután az egyik legbefolyásosabb pszichoanalitikus folyóirat, a Hanns Sachs és Otto Rank által alapított *Imago* címe őrzött meg – mind a mai napig.²

Vannak olyan regények is, amelyek a pszichoanalízist tették halhatatlanná. Ilyen regény Italo Svevo (Telegdi Polgár István régebbi fordításában és Barna Imre gondozásában) az Európa Kiadónál 2008-ban újra megjelent regénye, a *Zeno tudata* (1923). Svevo regényéhez nem kell feltétlenül Freudot vagy Jungot olvasnunk, hogy letöröljük róla a port; ízig-vérig modern, időtálló regény ez, a modernitás egyik nagy elbeszélése, Joyce *Ulyssesével* vagy Musil *Tulajdonságok nélküli emberével* egyetemben. Ártani persze nem árt, ha azért olvasunk hozzá legalább egy kis Freudot, minthogy Svevo művét „pszichoanalitikus regénynek”, sőt, ha létezik ilyen műfaj, e műfaj klasszikusának tekinthetjük. A *Zeno* újbóli megjelenése jó alkalom arra, hogy elgondolkodjunk a pszichoanalízis és az irodalom kapcsolatáról. Ennek a kapcsolatnak

* In: Erős Ferenc: *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet*. Budapest: József Műhely, 2010. 141-160. Korábbi változata: *Műút*, 2008/9. 73-79. A Csáthról szóló rész „Határátlépések pszichoanalízis és irodalom között. Csáth Géza A kisasszony c. novellájáról” címmel jelent meg. In: Csányi Erzsébet (szerk.): *Csáth-járó átjáró: Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diskurzusok metszéspontja*. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2009. 33-44.

¹ A téboly és az álmok W. Jensen „Gradivá”-jában (Freud 1907).

² Jung, Freud és Ferenczi gyakran használták levelezésükben a „szegény Konrád” kifejezést, amely Spitteler regényében a test metaforája. Lásd erről a „»Szegény Konrád«. Test és imágó az irodalomban és a pszichoanalízisben” c. írást a *Trauma és történelem* c. kötetben. (Erős 2007, 143-154.) (És e kötetben is [a szerk.]

egy különösen érdekes, de talán kevésbé vizsgált válfajához tartoznak az olyan művek, amelyeknél nem csak közös motívumokról, forrásokról, értelmezési keretokről, hatásokról és kölcsönhatásokról van szó, hanem maga a pszichoanalízis, illetve az analitikus és az általa kezelt páciens jelenik meg az irodalmi mű témájaként, hőseként, vagy egyik szereplőjeként. Ebben az írásban néhány ilyen – régebbi és újabb – pszichoanalitikus vonatkozású irodalmi művel foglalkozom, köztük olyanokkal is, amelyeknek a szerzője maga is pszichoanalitikus vagy pszichiáter.

A *Zeno tudatában* nem csupán a kerettörténet és a cselekmény fontos szereplője egy „valódi” analitikus; a pszichoanalitikus értelmezés, egyszersmind ennek folytonos, (ön)ironikus felülvizsgálata a főhős, Zeno önreflexióiban és a történet kulcsmozzanataiban is előtérbe kerül. Svevo bravúrosan felépített fikciójában az analitikus, Dr. S. adja közre – a kúra önkényes abbahagyása miatti bosszúból – Zeno Cosini önéletrajzi feljegyzéseit, amelyeknek megírására ő vette rá volt páciensét. A regénynek két narrátora van, mindkettő első személyben: az egyik maga a doktor, aki előszót ír a neki írott és általa közre bocsátott feljegyzésekhez, a másik pedig Cosini, akinek önéletrajzát orvosa jóvoltából olvashatjuk. A két fiktív én, az analitikusé és az önéletrajz-íróé egymásnak ellenpontját képezi; ily módon a két szerző, a „bosszúálló” analitikus és a kezelést önkényesen félbeszakító páciens viszonya a regény meta-történetévé válik. Hatalmas küzdelem folyik közöttük: vajon ki a jobb „analitikus”, az intuitív, de műkedvelő Zeno, vagy S. doktor, a hivatásos, de nem túl fantáziadús és szakmailag nem igazán korrekt terapeuta? Vagy netán maga az író, Italo Svevo, aki mindkettőjükön átlát?

Svevo regénye társadalmi és lelki „láttelel” a kor legnagyobb és legizgalmasabb művészi, politikai, filozófiai és erkölcsi problémáiról. Kiemelkedik ezek közül az apa-fiú viszony, a Freud által ödipálisnak nevezett konfliktus, amelynek tragikomikus végkifejleteként Zeno apja halálos ágyáról felkelve, utolsó erejével arcul csapja fiát – megvalósítva ezzel a szimbolikus fiúgyilkosságnak szokatlan és meghökkentő gesztusát. Ugyancsak fontos szerep jut a regényben a szexualitásnak, a férfi-nő kapcsolat weiningeri drámájának és komédiájának: szerelemnek, házasságnak, családnak, erotikának, csábításnak, perverzióknak, hűtlenségnek és féltékenységnek is. A négy A betűs Malfenti leány, Ada, Augusta, Anna és Alberta közül Zeno Adát adja fel, azt a lányt, akibe igazán szerelmes, és – Malfentiék manipulációinak engedelmességre – feleségül veszi a kissé kancsal, nem igazán vonzó külsejű Augustát. Bár kezdetben szó sem volt szerelemről, házasságát Zeno mégis boldognak tudja; Carlának, titkos szeretőjének, a nem túl tehetséges, de annál nagyobb erotikus vonzerővel bíró énekesnőnek pedig azt hazudja, hogy felesége elbűvölően szép és kíváncsú asszony. Amikor Carla egy alkalommal megpillantja a gyönyörűséges Adát, őt véli Zeno feleségének, és örökre szakít kitartójával, szemére hányva, hogyan is csalt meg ővele egy ilyen „szép és szomorú asszonyt”. A regény vége felé sógora, Ada férje, Guido Speier, a szeretve gyűlölt vetély- és üzlettárs öngyilkos lesz, Zeno pedig elköveti élete legnagyobb baklövését: sógora temetési menete helyett „tévedésből” egy másik temetési menethez csatlakozik, így azután lekési a családi szertartást.

A *Zeno tudata* azonban nem lineáris családregény, hanem az identitás hiányát elfedő élethazugságok és önbecsapások átvilágított és kinagyított képeinek egymásra

vetülő sorozata. A regény elején Zeno azért fordul orvoshoz, hogy segítse őt leszokni a dohányzásról. Ez ugyan nem sikerül, Zeno elmenekül a leszoktató kúráról, de ettől kezdve minden egyes elszívott cigarettája „U.C.”, azaz „utolsó cigaretta” lesz.

Unalom, semmittevés és színlelés: a boldogság és a nagyvonalúság színlelése tölti ki az életét. „Tevékeny életet színleltem. Fölöttébb unalmas tevékenység volt.” (245.) Az unalomból olyan tevékenység váltja meg, amely – a „színlelésnek” egy másik szintjén (nevezhetjük konverziós hisztériának is) – legalább állandó izgalmat és foglalatosságot, valamifajta „identitás-pótlékot” biztosít számára, ez pedig nem más, mint a *betegség*.

„A diagnózisok egytől egyig háborítatlanul élik világukat szervezetemben; olykor megverekednek egymással az elsőbségért. Vannak napok, amikor a húgysavtúltengés okozta reuma jegyében élek; aztán egyszerre csak vége a húgysavtúltengésnek, meggyógyult: egy érgyulladás gyógyította meg. Néhány fiókom telides-teli orvossággal; ezek csak az én fiókjaim, magam tartom rendben őket. Szeretem a gyógyszereket; olyankor, ha abbahagyom egyiknek vagy másiknak a szedését, tudom, hogy előbb-utóbb visszatérek hozzá. S nem is tekintem hiábavaló időtöltésnek az egészet. Ki tudja, tán rég meghaltam volna már valamelyik betegségben, ha a fájdalom nem színleli sorra mindet, s nem kényszerít így arra, hogy kúráljam őket, mielőtt valóban megrohannának.” (204.)

„Szerettem a nyavalyámat” – mondja Zeno (592.). Nem csoda hát, hogy még egy hirtelen felfedezett cukorbetegség is megédesíti napjait; „betegségem mindig, vagy majdnem mindig roppant édesded betegség. A beteg eszik, iszik bőségesen, s ha sikerül elkerülnie a mirigyduzzanatokat, voltaképpen nem igen szenved. A halál is édes eszméletvesztéssel következik be.” (593.) A kérdés csupán az, hogy végül ki aratja le a „betegségelőnyt”: Zeno, mégpedig azzal, hogy *ragaszkodik* kedvenc betegségeihez, vagy Dr. S. azzal, hogy *meggyógyítja* páciensét. Párviadalukban az orvos természetesen azon igyekszik, hogy feltárja páciense rég elfelejtett, távoli múltjában azokat a titkokat, traumatikus eseményeket, amelyek a neurózist kiválthatták; Zeno pedig, csak hogy ne unja magát halálra az analitikus órák alatt, „szállítja” az anyagot, szimulált képeket idézve fel gyermekkorából: „Most már tudom, kitaláltam őket. De aki kitalál, az alkot, nem hazudik.” (576.) A játszmat látszólag Zeno nyeri meg azzal, hogy abbahagyja az analízist. Az ellenfél annak saját térfelén veri meg, analizálva analitikusát, akiről tömör diagnózist állít fel: „afféle hisztérikus bolond lehet ő is; hiába kívánta meg az anyját, s most azon áll bosszút, akinek semmi köze az egészhez” (590.). De hiába az így szerzett fölényes tudás és megnyugvás, Dr. S. ravasz módon túljár páciense eszén: közreadja, és így pusztá „esettörténeté” degradálja vallomásait, trófeaként felmutatva „Zeno tudatát”. A derék doktor buzgalmában talán észre sem veszi, hogy feljegyzéseinek utolsó, apokaliptikus víziókkal teli lapjain a végső győzelmet mégis Zeno aratja azzal, hogy az *egész játszmat érvényteleníti*. „Régóta tudom: az egészségem nem lehet más, mint meggyőződés; s hogy holdkóros ostobaság volt azt hinnem, hogy meggyőződés helyett kúrára van szükségem. Mi tagadás, fájni fáj itt-ott, ám ennek semmi jelentősége, olyan makkegészséges vagyok különben. Ide is rakok egy kis kenőcsöt, amoda is, de testem egészének mozognia és küzdenie kell, nem süppedhet béna mozdulatlanúságba. A fájdalmat, a szerelmet, végső soron pedig az életet mégsem lehet betegségnek

minősíteni csak azért, mert fáj.” (618.) Ám a gépi háborúban, a nagy apokalipszisben, amely végérvényesen elsöpri „a tegnapi világot”, minden és mindenki vesztes lesz. „A gép hozta ránk a betegséget azzal, hogy eltérített bennünket a legalapvetőbb földi törvénytől. Semmivé foszlott az erősebb joga, miránk már nem vonatkozik az egészséges szelekció. Nem pszichoanalízis kell ide: a több szerkezetet tulajdonlók jogának uralma alatt mind több lesz a betegség és a beteg.” (621.)

A regény két antagonistája, Dr. S. és Zeno Cosini, egy és ugyanazon személy, egy Italo Svevo nevű író fikciójának teremtménye. Az „Italo Svevo” név azonban maga is fikció, Ettore Schmitz triezti zsidó kereskedő (1861-1928) írói álneve. Ki beszél hát? Ki a szerző? Egy „olasz sváb”, egy triezti zsidó Erdélyből bevándorolt ősszel, egy ókori görög bölcs (Zenón), vagy egy modern analitikus (Dr. S.)? Svevo, akárcsak Trieszt lakóinak többsége, az olasz nyelv egy sajátos dialektusát beszélte (regényében ez a nyelvjárási keveredik az olasz irodalmi nyelvvel), de az 1919-ig az Osztrák-Magyar Monarchiához adriai kikötővárost jelentős német, szláv, zsidó, magyar és egyéb hatás is érte. A kedvező földrajzi fekvés, a sokirányú nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok és a nyelvi-kulturális sokféleség a huszadik század fordulóján szellemileg és gazdaságilag virágzó várossá tette Triesztet. Itt tanított ekkoriban, a Berlitz-féle iskolában angol nyelvet James Joyce; tanítványai között volt Ettore Schmitz is, akinek egyes vonásait többen az *Ulysses* Leopold Bloomjának alakjában vélik felismerni. Joyce írói munkásságának folytatására bízta irodalmi körökben ekkor még kevésbé ismert triezti tanítványát, majd barátját, aki viszont Freud olvasására hívta fel az Írországból érkezett különc nyelvtenár figyelmét.

Ennyi identitás-fragmentum és „nyelvezavar”, az utalásoknak és áthallásoknak ilyen sűrű szövedéke talán túl sok is egyetlen szerzői szubjektum számára. Ilyenkor léphet be az interszjektív térbe a pszichoanalízis, amely a huszadik század első éveiben Triesztben is, csakúgy, mint Bécsben, Budapesten és a Monarchia más kulturális centrumaiban, divatos tanná vált, legalábbis a felső értelmiségi és polgári körökben. Svevo olvasmányaiából jól ismerte Freudot, akinek műveire Edoardo Weiss triezti orvos (1889-1970), a bécsi pszichoanalitikus egyesület tagja, később, 1931-ben az olasz egyesület alapítója hívhatta fel a figyelmét. Freud eszméi magával ragadták Svevót, irodalmi stílusát azonban nemigen kedvelte. Ennek ellenére 1918-ban megpróbálkozott *Az álomról* szóló munkájának lefordításával.³

Schmitz/Svevo sohasem járt analízisbe, már csak azért sem, mert ő maga is, csakúgy, mint egyik alteregója, Zeno, „szerette nyavalyáját”. Hogy kiről mintázta, ha egyáltalán mintázta valakiről Dr. S. figuráját, arról megoszlanak a vélemények. A legkézenfekvőbb jelölt erre a szerepre Edoardo Weiss, akihez személyes ismeretség, sőt, valamilyen távolabbi családi kapcsolat is fűzte. Weiss azonban cáfolta, hogy bármi köze lenne a regényhez. A *Zeno* egy példányát Svevo elküldte neki, hogy írjon róla recenziót egy pszichoanalitikus folyóiratba, ám dr. W. visszaküldte a kéziratot azzal a megjegyzéssel, hogy „ennek az égvilágon semmi köze sincs a pszichoanalízishez”. Svevo állítólag Freudnak is küldött egy példányt, ő viszont még csak nem is reagált a küldeményre.

³ Svevo pszichoanalitikus hátterének és lehetséges kapcsolatainak leírásában Aaron Esman „Italo Svevo and the first psychoanalytic novel” c. tanulmányára támaszkodom (Esman 2007).

Egyes források szerint Dr. S. modelljeként szóba jöhet Wilhelm Stekel bécsi analitikus, a korai pszichoanalitikus mozgalom egyik „disszidense”, akiről az hírlett, hogy nem áll távol tőle az olyasféle „indulatáttételes” bosszú, mint amelyet a regénybeli Dr. S. követett el – a kézirat közreadása révén – volt páciense ellen. Még esélyesebb a minta szerepére Georg Groddeck német orvos, a híres baden-badeni szanatórium „csodadoktora”, akiről Füst Milán azt írta a *Nyugatban* megjelent nekrológiájában (Füst 1934), hogy „oly erőszakos és impetuózus volt a gyógyításban, mint valami szélvihar”. Nem minden kezelése volt azonban sikeres; így például, kudarcot vallott Svevo homoszexuális és kábítószerfüggő sógorával, feleségének öccsével, Bruno Venezianival, aki Weiss javaslatára négy hónapot töltött Groddecknél Baden-Badenben (miután egy másik bécsi analitikus, Viktor Tausk, majd maga Freud is eredménytelenül kezelte őt).

Svevo regényét szokták tartani az *első* pszichoanalitikus regénynek. Valójában azonban Groddeck, Svevo sógorának orvosa, már két évvel korábban, 1921-ben megjelentett ilyen regényt: *A lélekkeresőt* (Der Seelensucher), amely alcímében büszkén hirdette: „Pszichoanalitikus regény” (Ein psychoanalytischer Roman). Igaz, az alcím Freud ötlete volt, a Goethétől „lopott” főcímet pedig Otto Rank adta Groddeck írásának, amelynek eredeti címe inkább bizarr volt, mint romantikus: *A poloskairtó, avagy Thomas Weltlein leleplezett lelke* (Der Wanzentöter oder die entschleierte Seele Thomas Weltleins). Groddecknek, Svevóhoz hasonlóan, megvolt a maga tisztes polgári foglalkozása, az irodalom művelését lelkes amatőrként kezdte, és – trieszti kortársával ellentétben – meg is maradt annak, noha íróként sem volt éppen tehetségtelen. Bár korábban is megjelentek versei, elbeszélései, kritikái, legfontosabb irodalmi műve *A lélekkereső*, ahol végre szabadjára engedhette fantáziáját, amelyet szakmai (orvosi és pszichoanalitikus) írásaiban korlátozni kényszerült.

Míg Svevo regénye látélet egy trieszti polgár tudatáról, Groddeck műve átváltozás-regény, pikareszk, humoros, groteszk és fantasztikus elemekkel. Nem valószínű, de nem kizárt, hogy Svevo ismerte *A lélekkeresőt* (egyéb írásait természetesen olvashatta, elméleteiről és módszereiről pedig Veneziani révén is tájékozódhatott). Figyelemre méltó azonban, hogy Groddeck is, akár csak Svevo, az A betűvel kezdődő női neveket kedvelte: Ada, Augusta, Anna, Alberta, illetve Agatha és Alwine). Még ennél is fontosabb közös motívum az, hogy eredendően mindkettőjüket a testi szimptomák, fájdalmak, betegségek lelki eredetének kérdése foglalkoztatja. Zenóra akkor tör rá az első pszichoszomatikus fájás, amikor egy kávéházban régi osztálytársával, Tullióval találkozik, akinek lábát reumás betegség támadta meg. A találkozás után „sántikálva távoztam a kávéházból, s napokig nem is tudtam másképp közlekedni, csak bicegve. Nehéz munka lett számomra a járás, sőt egy kicsit fájdalmas is.” (152.) Másodszor akkor hasított belé efféle fájdalom, amikor bizonyossá vált számára, hogy nem ő, hanem Guido fogja feleségül venni Adát. A *Zeno tudatának* egyik kulcsjelenetében a jövődöbéli sógor két karikatúrát rajzolt Zenóról, az egyiket csukott esernyőjére támaszkodva állt, a másodikon az esernyő eltörött, s nyele a hátába fúródott (201.) „Ekkor állt belém először a szűrő, hasogató fájdalom. Azon az estén a csípőmbe és az alkaromba. Forróság, zsibbadás az idegek mentén – mintha kezdenék megbénulni.” (Uo.) „A fájdalom nem is hagyott el többé. Most, öregkoromra már kevésbé szenvedek tőle; valahányszor belém sajdul, megadással viselem: »No lám, itt

vagy megint, eleven tanúja ifjúságomnak!«.” (203.) Ahogyan Groddeck írja a *Könyv az ősvalamiról* című művében (Das Buch vom Es, 1923): „A betegség nem kívülről jön, az ember maga teremti meg. A külvilágot csak eszközként használja fel a megbetegedéshez. A világ kimeríthetetlen eszköztárából hol a szifilisz spirohétáját ragadja ki, hol egy banánhéjat, hol egy puszkagolyót, majd egy megfázást, hogy ezzel önmagának fájdalmat okozzon.”⁴

II.

A pszichoanalízis és az irodalom közötti kölcsönhatások különös fajtáját képezik azok az esetek, amikor az író, az analitikus és a páciens (aki különböző kombinációkban akár lehet egy és ugyanazon személy is) egymás terébe lépnek, felborítva a megszokott határokat és normákat. Ez történik Svevónál és Groddecknél, és ugyanez megfigyelhető a magyar író és pszichiáter, Csáth Géza egyes műveiben is, melyekben a terapeuta folytonosan átlép az író terébe, az író pedig a terapeutáéba, s mindennek saját páciens-mivolta ad keretet. A novellák, esettanulmányok, naplójegyzetek, levelek és önvallomások az önmagát is tárgyá tévő, pucérrá vetkőztető orvosi tekintet és az emberi szenvedés iránti megértés és empátia pólusai között ingadoznak. Mindezek együttesen képezik a csáthi világot, amelyben az író, az orvos, és a páciens ugyanannak a drámának a (gyakran felcserélhető) szereplői.⁵

Ennek illusztrálására „A kisasszony” című, Moravcsik professzornak ajánlott novellája (1910) néhány motívumát elemzem. A novella középpontjában egy Fülöp nevű, *paralysis progressivában* szenvedő páciens áll, aki levélben kéri barátját, a történet első személyű elbeszélőjét, hogy mihamarabb látogassa őt meg a klinikán. Fülöp elmondja barátjának „titkát”, azt, hogy már egy ideje egy „szép, szép kisasszony” látogatja őt, aki az óra hangjaival beszél hozzá, és a madarakkal üzen neki. Fülöp élettörténetének egyes epizódjai az elbeszélő leírásából és magának a páciensnek néhány megjegyzéséből tárulnak fel, a betegség tüneteit és a diagnózist pedig három különböző narratív pozícióból, az *elbeszélőéből*, a *pácienséből* és az őt kezelő *segédorvoséből* ismerjük meg. Az alábbi táblázat azt mutatja be, hogy az élettörténet, a tünetek és a diagnózis hogyan jelenik meg e három különféle narratív pozíció szerint. (1. táblázat)

⁴ Groddeck 1996.

⁵ Csáth Géza betegségéről, műveinek pszichoanalitikus vonatkozásairól lásd Kőváry (2009).

1. táblázat

	ÉLETTÖRTÉNET	TÜNET	DIAGNÓZIS
POZÍCIÓK			
ELBESZÉLŐ	<p>Fülöp nagyon szerette a feleségét. Később házasodott, harmincöt éves korában, és mint annyi neuraszténiás, mohó, sápadt ember, egy hatalmas, remekbe formált leányt vett el, egy kékszemű, elefántcsontbőrű, illatos szőkecséget, akinek vastag kis piros ajkain rövidesen kibontakozott a szenvedélyesség sajátságos akcentusa. Fülöp meg volt bolondulva. Szakított a barátaival, nem járt társaságba, a feleségével töltötte minden szabad idejét. Kicsit utáltam Fülöpöt emiatt, és kicsit sajnáltam.</p>	<p>Sajátságos változást vettem rajta észre. A vonásai, ezek a szép, férfias és rokonszenves vonások most gyerekesek, rajongóak voltak, elsimultak és kitelődtek valami átszellemültség örömeiben. Kedves volt, de ünnepeles [...]. Szinte imaszerűen hangsúlyozta az utolsó mondatot, mint egy kis gyermek, aki a hallott mesét továbbadja a kisöccsének vagy húgának, és szeretné mindazt a szépet, gyönyörűt és meghatót, ami szívében van, egészében, hiánytalanul továbbadni.</p>	<p>Amikor a paralízis kitört rajta – a sajnálkozás fokozódott bennem, de az utálat eltűnt. Helyzete valóban nyomorult volt. [...] Hirtelen eszembe jutott, hogy a felesége is, én is egyaránt elmulasztottuk Fülöpnek hangsúlyozni és ígérni a gyógyulást. Szinte természetesnek találtuk, hogy már belenyugodott, hogy gyógyíthatatlan. [...] Te, Fülöp, egy boldog ember vagy. Az ügyed jó kezekben van letéve, és halad egyenesen előre.</p>

<p>PÁCIENS</p>	<p>A harmadik elemiben egy napon egy tanítónő helyettesítette a tanítónkat. Egy fiatal, fehér ruhás, barnahajú leány, annak volt épp ilyen hangja. Lágy és kellemes, mint a szép muzsika. Egész nap tudom hallgatni. És olyan jó, hogy mindjárt beszél, mihelyst kívánom.</p>	<p>...van itt nekem valakim. Egy szép, szép kisasszony [...] Ő gondoskodik rólam. Minden pillanatban velem van. Beszélget velem, biztat és gyógyít [...] Az óra hangjaival beszél hozzám. Az órából hallom a hangját. [...] Látod ezt a legyet a homlokomon [...] – ezt is ő küldte. A legyek döngenek, muzsikálnak, a fülembé éneklük az ő üzeneteit. Mindig tud valami jó hírt üzeni [...] Az ágy lábain keresztül feljön hozzám a villamosság, és állandóan kering a testemben. Erősödöm napról napra. Egészen másképp hat ez, mint amikor reggelenként a segédorvos egy kicsit megvillanyoz. Attól ugyan meghalhatnék. Ez gyógyít percről percre [...]. Ilyen szeretetről fogalmam se volt eddig, barátom. Állandóan érzem, és boldog vagyok vele. Nézz ki az ablakon, oda fel a háztetőre. Látod azokat a szép nagy madarakat a villámhárítón? Azokat is ő küldte ide. Ha unatkozom, nézhetem őket, amint repülnek, kergetőznek. Szórakozhatom. És velük is üzeneteket küld.</p>	<p>Meg fogok teljesen gyógyulni, csak legyek türelmes.</p>
		<p>...téves eszme, amelyet illúziók és hallucinációk támogatnak. [...]</p>	<p>...ha a butulás egyéb tünetek fokozatos fejlődése mellett nem mutat hajlamot az előrehaladásra, akkor az épebb</p>

SEGÉDORVOS		<p>megjelenik, mintegy automatikusan, a mentőeszme, egy badar és téves gondolatkör alakjában. Betegünk egy ideális leányalakot kreált magának, akinek az óra ketyegésében hangját hallja, s aki mindenféle kellemes és szép dolgot mond neki, főleg pedig a gyógyulást hangsúlyozza. Vonalmában minden szexuális motívum hiányzik.</p>	<p>psyche mégiscsak mindenképpen megvédi magát a kellemetlen, elviselhetetlen és rettenetes benyomások elől, amit a hozzátartozó test feltartóztatlan pusztulásának látása egy-egy világos pillanatban nyújt.</p>
-------------------	--	--	---

Ezek a narratív pozíciók, amelyekből Fülöp életének és betegségének különféle aspektusai mutatkoznak meg, talán megfeleltethetők azoknak a pozícióknak, amelyeket a szerző, Brenner József/Csáth Géza foglalt el íróként, orvosként és betegként egyaránt. A novella elbeszélőjében, a segédorvos és Fülöp alakjában egyaránt felismerhetjük személyiségének és alkotásainak némely motívumát. A szakszerű, tudományos tünetleírás, Fülöp kisasszony-komplexusának diagnózisa (amely inkább Jung és Bleuler pszichiátriai felfogását, mint Freud pszichoanalitikus tanait tükrözi), az „elmebeteg nőről”, G. kisasszonyról szóló, egy évvel később megszületett nevezetes esettanulmány szemléletére utal (Csáth 1978). Fülöp hallucinációiban több olyan motívumot fedezhetünk fel, amelyek Csáth más szépirodalmi műveiben is megjelennek, például a madár-szimbólum az „Anyagyilkosság”-ban. Említésre méltó, hogy Ferenczi Sándor 1912. március 8-i levelében beszámol Freudnak a Budapesten kitört „analitikus lázról”, és ennek kapcsán a Moravcsik-klinika egyik fiatal tanársegédjéről, aki Maeterlinck *Kék madár* című művéről készít pszichoanalitikus elemzést.⁶

Fülöp személye és betegsége azonban csupán a felszín. A háttérben ugyanis egy másik, sokkal kegyetlenebb dráma zajlik, amelynek igazi főszereplője Fülöp „bolondulásig” szeretett felesége, „egy viruló és bájos asszony”, aki viszont nem szerintem szerette férjét. Az elbeszélő ellenáll az asszony erotikus csábításának. Fülöp a barátján kívül csupán a főorvosnak árulja el „titkát”, a látomásaiban megjelenő kisasszonyt, ám az elmondja a segédorvosnak is, aki ezután indiszkrét módon továbbadja a „titkot” Fülöp feleségének. „Aki többé nem fog habozni – amint eddig habozott, hogy Fülöpöt a segédorvossal megcsalja”. A patográfiát tehát a segédorvos álságos eszközként használja fel az asszony lelkiismeret-furdalásának és gátlásainak feloldásához, és ily módon kettejük erotikus boldogságához. Ehhez a boldogsághoz a beteg Fülöp elárulásán, feláldozásán, szimbolikus megölésén keresztül vezet az út. „És

⁶ Lásd Freud/Ferenczi 2000-2005. I/2: 65.

Fülöp feleségének igaza van” – teszi hozzá a könyörtelen végkövetkeztést az elbeszélő, akinek az asszonnyal kapcsolatos erotikus fantáziáit az öntelt és elbizakodott segédorvos váltja valóra.

2. táblázat

	ELBESZÉ- LŐ	FÜLÖP	FÜLÖP FELESÉGE	SEGÉD- ORVOS	FŐO- R- VOS	KISASSZONY
ELBESZÉLŐ		Utálat, sajnálát, megértés	Erotikus vonzódás „A kapunál, otthon mindig el szoktam válni a szép asszonytól.”	„elbizako- dott hang, öntelt mondatszer- kesztés”		hitetlenkedés
FÜLÖP	Féltékenység barátság, bizalom		„nagyon szerette a feleségét”		bizalom	„olyan nő, akire mindig vágytam, s amelyet nem láttam egész életemben egyet- se.”
FÜLÖP FELESÉGE	„gonosz, szívtelen önzés”. „Sohase szerethette igazán Fülöpöt.”			Erotikus csábítás: „Fülöp felesége többé nem fog habozni – amint eddig habozott, hogyan Fülöpöt a segédorvos- sal megcsalja.”		Potenciális „vetélytárs”
SEGÉD- ORVOS		Elbizako- dottság, önteltség, szakmai fölény	Indiszkreció, visszaélés a titokkal. „A segédorvos el fogja mesélni a titkot Fülöp feleségének.”			Hallucináció, egyben valóságos eszköz Fülöp feleségének elcsábításához
FŐORVOS				indiszkre- ció		indiszkreció
KISASSZONY		Tisztán, önzetlenül szeret engem				

A fenti táblázatban a hat szereplő, az elbeszélő, Fülöp, Fülöp felesége, a segédorvos, a főorvos, valamint a Fülöp hallucinációiban megjelenő viszonyára utaló jelzőket, kijelentéseket, érzéseket és cselekvéseket tüntettem fel.

A táblázat jól mutatja azt a bonyolult viszonyrendszert, ami a szereplők között fennáll. A szereplők Csáth életének szereplői; a szerepek pedig – az elbeszélőé, a segédorvosé, a páciensé – saját szerepei, azonosulási mintái. Az elbeszélést éppen ennek a viszonyrendszernek a hűvös, sőt hideglelős, kísérteties tárgyilagossága emeli ki a novellisztikus esettanulmányok és az esettanulmány-szerű novellák köréből. Megtörténik a határátlépés a pszichoanalízisből az irodalomba: Fülöp patográfiája, betegségstörténete a féltékenység, az árulás, az erotikus csábítás és a hűtlenség meta-történetévé válik.

III.

A fehér hotel, D. M. Thomas angol író regénye csaknem hatvan évvel a *Zeno* után, 1981-ben jelent meg (magyarul: Európa, Budapest, 1990). Ez a mű is tünetekről és betegségről, lelki, s lelki eredetű testi fájdalmakról szól. Főhőse Lisa Erdman, Bécsben élő félig orosz, félig zsidó származású énekesnő, aki megmagyarázhatatlan fájdalmat érez a bal mellében és a baloldali petefészkében. Betegsége ragyogóan indult művészi pályafutását is kettétöri. Miután az orvosok kizárták a szimptomák szervi eredetének lehetőségét, Freudhoz kerül analízisbe, aki hisztériás esetként kezeli őt, és hosszú, fáradságos munkával feltárja a betegség hátterét: a korai szexuális traumákat, az anya korai, tragikus elvesztését, apjához való megromlott viszonyát, a serdülőkorában, az orosz forradalom idején elszenvedett súlyos szexuális bántalmazásokat, sikertelen kapcsolatait és kudarcos házasságát, elfojtott homoerotikus vágyakozásait. A kezelés hatására Lisa jobban lesz, még a színpadra is visszakerül, de az ominózus fájdalmak sohasem szűnnek meg egészen.

A harmincas években, a sztálini terror időszakának kellős közepén visszatért szülőföldjére, Ukrajnába, az akkori Szovjetunióba, Kijevbe. 1941-ben a németek elfoglalták Kijevet, és hónapokon át az ukrajnai zsidók tíz- és százezreit hurcolták a Babij Jarhoz, a város közelében lévő hatalmas szakadékba, ahol kivégezték őket. Ide került Lisa Erdman és családja is. Lisát sok más sorstársával együtt beelölték a szakadékba, de nem halt meg azonnal. Az aznapi tömeggyilkosságok végeztével a németek ukrán segítőikkel együtt végigjárják a helyszínt, és a még lélegző sebesülteket lelövik vagy agyonverik. Az egyik ukrán, amikor észreveszi a még élő Lisát, hatalmasat rúg bal mellébe, majd a hasába, s amikor látja, hogy az asszony még mindig él, szuronyát a lába közé döfi, s ezzel véget vet életének. Ez a szörnyű vég adja meg – Thomas fikciója szerint – a testi tünetek végső értelmét és jelentését. Ahogy Fehér Ferenc írja, „ennek a neurózisnak nem lokalizálható múltbeli oka, hanem jövőbeni telosza van, amely elé a főhős halad megbabonázva és neurózistól szenvedve”.⁷

⁷ Fehér 1993, 39.

D. M. Thomas regénye fikció, de valóságos tényeken alapszik. A Kijev melletti szakadék történetét Anatolij Kuznyecov orosz író *Babij Jar* című, az ukrajnai zsidóság megsemmisítéséről szóló dokumentum-regényéből (1966; magyarul Magvető, 1968)⁸ merítette, Lisa Erdman alakjának megformálásához pedig felhasználta Sabina Spielrein orosz pszichoanalitikus élettörténetének, köztük naplójának és más írásainak egyes motívumait.⁹ Spielrein Carl Gustav Jung páciense, majd szerelme volt Zürichben. Később ő maga is pszichoanalitikus lett, a bécsi egyesület tagja és Freud munkatársa. A forradalom után visszatért Oroszországba, Moszkvában, majd a Don melletti Rosztovban élt. A német megszállás után a nácik és helyi kollaboránsaik összegyűjtötték a városban lakó zsidókat, rájuk zárták a zsinagógát, majd felgyújtották az épületet.

Lisa Erdman történetét Thomas folytonos „határátlépéseket” elkövetve, különféle narratív pozíciókból beszéli el: saját, harmadik személyű elbeszéléseként, Lisa erotikus fantáziákkal dús költeményeként, Freud esettanulmányaként, Lisa és Freud levelezéseként. A „Frau Anna G.”-ről szóló fiktív esettanulmányban az író valóságos freudi esettanulmányok (Dóra, Farkasember stb.) különféle motívumait és Freud életének egyes tényeit is felhasználja. A regény elején fiktív – de valóságos levélrészleteket is tartalmazó – leveleket olvashatunk Freud és Ferenczi, illetve Freud és Hanns Sachs között; Freud „Anna G.” esetét kommentálja és ajánlja kollégáinak figyelmébe. *A fehér hotel* narratív szerkezete sokkal bonyolultabb, mint Svevo regénye. A *Zeno tudatában* egy teljességgel kitalált személy, Dr. S. ad közre egy fiktív önéletrajzot, Thomas regényében egy *fikción belüli fikcióról* van szó, amelyben egy valóságos, de mégis fiktíven ábrázolt analitikus, Freud küld el egy fiktív esettanulmányt egy valóban létezett, de az adott kontextusban fiktív analitikushoz, Hanns Sachshoz.

Figyelemre méltó azonban, hogy – Svevóéhoz hasonlóan – ebben regényben is az a kérdés, hogy vajon ki a „jobb” analitikus, Freud, Lisa, vagy az író maga, aki ezeket az alakokat fantáziájában megformálta. Vajon ki a „jobb” terapeuta Csáth elbeszélésében: az elbeszélő maga, vagy pedig a segédorvos, aki Fülöp betegségét eszközül használja fel az asszony megszerzéséhez? Freudnál, az „alapító atyánál” tökéletesebb analitikust persze nehéz elképzelnünk. Valóban, Thomas fikciója szerint ő mindent megtesz azért, hogy megértse az esetet, és legjobb tudása szerint értelmezze a hangja vesztett énekesnő testi-lelki tüneteit. A traumatikus múlt rekonstrukciójában a lehető legmesszibbre és legmélyebbre megy, ugyanúgy, mint valóságos orosz páciensénél, a „Farkasembernek” nevezett Szergej Pankejevénél. Lisa fenntartásokkal ugyan, de elfogadja Freud értelmezéseit, titkon azonban – Kasszandraként – sejti, hogy tüneteinek kulcsa nem az elfojtott múlt, hanem a szörnyű tragédiával fenyegető jövő. Az oksági magyarázat tehetetlenné válik – Fehér Ferenc kifejezésével – az *anticipatorikus szenvedéssel* szemben. Hasonló belátásra jut a regénybeli Freud is, aki egy Ferenczinek szóló fiktív levélben ezt írja: „Az egyik betegem, egy súlyos

⁸ Thomast többen „plágiummal” vádolták, mivel néhány passzust átvett Kuznyecov regényéből. A Babij Jar-i tömeggyilkosság áldozatainak Jevgenyij Jevtusenko költeménye és Dmitrij Sosztakovics 13. szimfóniája is emléket állított.

⁹ Lásd Sabina Spielrein naplójának magyarul megjelent részleteit (Spielrein 2006). Lásd még Elisabeth Martonnak a Sabina Spielrein életéről készült, Magyarországon is bemutatott „Nevem Sabina Spielrein” (Ich Hiess Sabina Spielrein) című svéd-dán dokumentumfilmjét (2002).

hisztériában szenvedő fiatal nő nemrég olyan írásokat »hozott világra«, melyek mintha támogatnák az elméletemet: a végletes libidinózus fantázia keveredik bennük a végletes morbiditással. Mintha Vénusz, amikor a tükörbe néz, Medúza arcát látná. Lehet, hogy tanulmányainkban ez idáig túlságosan nagy figyelmet szenteltünk a nemiségnek és így annak a hajósnak a helyzetébe kerültünk, aki szüntelenül a világítótoronyt figyeli, és közben sziklazátonyra jut a sötét tengeren.” (16.)

Abban a pillanatban, amikor a Babij Jar-i tömegsírban a „végletes morbiditás” valóságos halállá változik, érvénytelenítődik a pszichoanalízis, elmosza azt, miként Svevo regényében is, az apokalipszis. De Lisa Erdman – Zenóhoz hasonlóan – meggyógyul; igaz, csak a halál előtti utolsó látomásában, amikor a holokauszt után, egy menekülttáborban, újra találkozik szeretteivel, és hirtelen rájön arra, hogy „reggel óta nem fáj sem a petefészke, sem a melle” (334.).

IV.

A pszichoanalitikus ihletésű, „határátlépő” irodalmi művek listája tovább szaporítható. A továbbiakban két mai regénnyel foglalkozom. Az egyik Julia Kristeva *Gyilkosság Bizáncban* (2004), a másik pedig egy Franciaországban élő kínai író, Dai Sijie *Di komplexus* című regénye (2003, magyarul 2007). A Kristeva-regénynek pszichoanalitikus a szerzője, Sijie művének pedig pszichoanalitikus a hőse. A Bulgáriából származó és hatvanas évek óta ugyancsak Franciaországban élő Kristeva eredeti szakmáját tekintve nem analitikus, hanem nyelvész, filozófus és irodalomteoretikus, az elmúlt évtizedekben nagyhatású szemiotikai és poétikai művek szerzője, a posztstrukturalizmus egyik kiemelkedő képviselője.¹⁰ Pszichoanalitikus kiképzése csak a kilencvenes években fejeződött be, azóta gyakorolja aktívan ezt a szakmát is. A *Gyilkosság Bizáncban* nem az első regénye; A *Szamuraók* (Les Samouraïs) 1990-ben, *Az öregember és a farkasok* (Le Vieil Homme et les loups) 1991-ben, a *Megszállottságok* (Possessions) 1996-ban jelent meg. Vajon miért ír regényeket egy irodalomteoretikus, aki mellel pszichoanalitikus is? Talán azért, mert írni, elméleteket alkotni és analizálni végső soron ugyanaz.

„Az irodalmi alkotás a test és a jelek kalandja, ami bepillantást enged az érzelmekbe: a szomorúságba, mint a szeparáció jeleibe és a szimbólum dimenziójának kezdetébe, az örömbé, mint a győzelem jelzésébe, ami belehelyez engem a szimbólum és a furfang azon világába, amit megpróbálok összhangba hozni, mert ez a legjobb, amit tehetek, az én valóságról alkotott élményeimmel. E tanúbizonyságot az irodalmi alkotás hozza létre egy, a hangulattól teljesen különböző közegben, ahol az érzelem ritmussá, jelekké, formákká alakul.” (Kristeva 2007, 34.)

A *Gyilkosság Bizáncban* főszereplője Stéphanie Delacour újságíró, Kristeva egyik alteregója, és aki már több korábbi regényében is szerepelt. De Kristeva maga is megjelenik Kristeva regényében, ami korántsem véletlen, hiszen a szerző elméleti és

¹⁰ Lásd Gyimesi T. 2007.

analitikus tevékenységének is egyik fő témája a *narcizmus*. „A média által készre szabott kultúránk nem más, mint egy gigantikus járóbeteg-rendelés, ahol a középosztály narcisztikus fájdalmait kezelik” – olvashatjuk a regényben (Kristeva 2005, 80.).¹¹ A regénybeli Stéphanie, Kristeva *double*-ja, hasonmása vajon mi mást tehetne, mint hogy Kristeva előadásait hallgatja Párizsban „a lélek új betegségeiről” (ez az egyik legismertebb Kristeva-könyv címe¹²). Számos más ilyen *double* szerepel a regényben – a szereplők egymásnak is hasonmásai és ellentétei, állandó áttűnések, átlépések, metamorfózisok mennek végbe köztük. „Készségesen vállalom, hogy egy darab paradoxon vagyok, bár egy megmagyarázható paradoxon” – állítja önmagáról Kristeva.

Regényének szereplőire diffúz és megfoghatatlan módon vetül a pszichoanalízis árnyéka. Minden szereplő átlépi saját határait, mindenki analitikus és egyben páciens is, foglalkozására nézve legyen bár rendőrfelügyelő, történész, újságíró, sorozatgyilkos, középkori bizánci hercegnő, vagy éppenséggel valódi pszichoanalitikus, netán maga a szerző. Kristeva nem amatőr író, mint Groddeck, és nem is amatőr pszichoanalitikus, mint Svevo, regénye azonban mégis menthetetlenül dilettáns marad, mind analitikus, mind irodalmi szempontból. Talán azért, mert meg sem tudja közelíteni irodalmi példaképét, Umberto Ecót, bár ugyanúgy különös jelentőséget tulajdonít a kódoknak, jeleknek, titkos üzeneteknek, mint Eco középkori detektívregénye, *A rózsza neve*. A regény sztorija egyes megoldásaiban inkább Dan Brown *A da Vinci kód* című népszerű regényére emlékeztet, ám Kristeva krimije¹³ túl intellektuális ahhoz, hogy lektűrként lehessen olvasni.

Dai Sijie jónevű regényíró és egyben filmrendező; *A Di komplexus* előtt magyarul a *Balzac és a kis kínai varrólány* című regénye (2000) jelent meg (magyarul Európa, Budapest, 2002). *A Di komplexus* ellenállhatatlanul mulatságos alaphelyzetre épül. Főszereplője Muo doktor, egy Franciaországban kiképzett, kínai származású Lacan-követő pszichoanalitikus, aki visszamegy szülőhazájába, hogy ott – nagy összegű megvesztegetéssel – kiszabadítsa a börtönből másként gondolkodó régi barátnőjét, Öreg Hold Vulkánját, akit politikai tevékenységéért ítélték el. Dinek hívják a bírót, akit meg kell vesztegetnie – az ősi kínai név természetesen *Ö-di*-puszra utal. Eközben végigutazza Kínát, cipőjébe rejtve sok ezer dollár készpénzt hurcol magával. Nyugati szemmel, a freudi és lacani elmélet fogalmaival felvértezve, de az ősi kínai kultúra ismeretében járja be és fedezi fel újra a hatalmas országot, amelyet utoljára a „nagy kulturális forradalom” kataklizmájának idején látott, és amely most a világbirodalmi ambíciók és a „gazdasági csoda” lázában ég. Biciklijére kitézi az álom ősi kínai írásjelét, és így, vándor-pszichoanalitikusként csavarogja végig egész Kínát. Közben a parasztok álmainak megfejtésével keresi kenyerét. A kínai-francia szerző pikareszk és

¹¹ Az angol kiadás alapján: *Murder in Byzantium*. New York, Columbia University Press, 2005.

¹² *Les nouvelles maladies de l'âme* (Kristeva 1993).

¹³ Külön műfajt képez a „pszichoanalitikus krimi”, mint lektűr. Ennek néhány szép példája: Batya Gur *Gyilkosság szombat reggel* c. regénye (Sirály Kiadó, Budapest, 2004.), amelyben az izraeli pszichoanalitikus egyesület elnökét gyilkolják meg; vagy Jed Rubinfeld *Akar róla beszélni?* c. krimije (Gabó Kiadó, Budapest, 2006), amelyben Jung, Freud és Ferenczi amerikai látogatásuk során egy rejtélyes gyilkossági ügybe keverednek. Figyelemre méltó Ronan Bennett író *Zugzwang* c. új regénye (Bloomsbury, London, 2008), amely 1914-ben játszódik Szentpétervárott, ahol egy Dr. Spethmann nevű pszichoanalitikus politikai intrikáknak és gyilkosságoknak lesz szem- és fültanúja.

humoros regényt ír, némi karkai betűtessel és – Kristevához hasonlóan – krimi-elemekkel és olykor a horror és a fekete komédia eszközeivel vegyítve.

V.

Svevo regénye egyetlen helyszínen, az kicsiny, noha kereskedelmileg és intellektuálisan igen fontos városában, Triesztben játszódik. Zeno, a trieszti polgár szinte sohasem hagyja el városát, neurózisának, identitásválságának ez a város és ennek a városnak a története, kultúrája, emberi kapcsolatai adják meg kereteit. Csáth világa ugyancsak az Osztrák-Magyar Monarchia, egy közelebről meg nem nevezett magyarországi helyszínen, minden bizonnyal a budapesti Moravcsik-klinika, ahol Csáth/Brenner segédorvosként dolgozott. Groddeck anti-hőse, Thomas Weltlein egész Németországot járja be, bölcs csecsemőként, *enfant terrible*-ként, zseniális örülként megbotránkoztatva a polgárokat – többek közt azokkal az eszmékkel, amelyek közül némelyek majd egy évtizeddel később a Harmadik Birodalom ideológiájának alkotórészeivé válnak (a „poloskairtas”, az „élősködőtől” való megszabadulás vágyának motívuma az antiszemita fantáziákban is kitüntetett szerepet kap).

Lisa Erdmann világa Közép-Európa és Oroszország, illetve a Szovjetunió, ahol teljesen sohasem tisztázott, eltemetett, félig vagy teljesen képzelt traumák után utoléri őt a legvalóságosabb trauma, Babij Jar végzete. Muo doktor, a lacanista analitikus kilép Európából és a kínai parasztnak hirdeti a pszichoanalízist, miközben, mélyen lacani értelemben, a Másik vágyának eszközévé és áldozatává válik: Kína-szerte keresi azt az egyetlen szűzlányt, aki kielégítheti a bíró vágyát, Di bíró ugyanis oly sokat harácsol össze a korrupcióval, hogy pénzzel többé már nem lehet megvesztegetni.

Kristeva regényének terepe már az egész globalizált világ, ahol nincsenek határok; az „Új Pantheon”, amelyet a regény egyik színhelye, „Santa Varvara” mint helynév is szimbolizál. A név utalás a kaliforniai Santa Barbara városára, és egyben a Barbara név görög, illetve szláv változatára, Varvarára. Ebben a hatalmassá nőtt „világfaluban”, ahol egyetlen nyúlós masszává keveredik minden korábbi történelem és kultúra, középkor, modern és posztmodern kor, Kelet és Nyugat, Balkán és Nyugat-Európa, kapitalizmus, kommunizmus és posztkommunizmus, elemi erővel támadnak – a „rég”, „lejár” nagy hisztériák helyében, amiket Zeno vagy Lisa Erdman esetében megismerhettünk – „a lélek új betegségei”, a melankólia, a mindent elfedő „fekete nap”.¹⁴ Az identitás most már reménytelenül és visszavonhatatlanul szétesett, vagy talán sohasem létezett, alátámasztva Lacan tételét: az én strukturálisan, eredeténél fogva elidegenedett és félreismeri önmagát.

A regények egyik fontos közös motívuma a nevek, névadások jelentősége. Ezt már láttuk Svevónál és Groddecknél is (A-val kezdődő női nevek). Kristeva maximálisan kihasználja a név, a megnevezés polifóniáját és poliszémiáját. „A psziché elemi modalitása és fragmentáltsága, amit »elsődleges identifikációként« írnék le, illeszkedik egy jelölőbe, egybe és egybe egyedül, leginkább a saját Névbe” – írja Kristeva (2007,

¹⁴ Lásd Kristeva „A melankolikus képzelet” című írását (Kristeva 2007a, 29-50.)

14.). A Bizánc-regény „név-panorámájában” görög, bolgár, angol, francia és kínai nevek keverednek, még erőteljesebben hangsúlyozva az identitás viszonylagosságát és az én töredezettségét. Kristeva nevei fantomok, kriptonímiák, elrejtett, „kriptába zárt” szimbólumok,¹⁵ amelyeknek a megfejtése külön munkát igényel. A regényben Northrop Rilskinnek hívják például a nyomozót, Popovnak az őrmesterét, Sebastian Chrest-Jones-nak pedig azt középkor-tudóst, aki annak az Anna Komnéné nevű bizánci hercegnőnek a nyomait kutatja, aki megírta a keresztes háborúk történetét. A *Chrest* név a keresztes háborúkra, egyben Kristeva saját nevére utal. A regényben feltűnik egy Estelle Pankow nevű pszichoanalitikusnő (*Pankow* Berlin egyik kerülete, ahol valaha az NDK párt-és állami csúcsszervei székeltek). Sijie *Di komplexus*-a ugyancsak eljátszadzik a nevek polifóniájával, titkos jelentésével, amelyre a kínai nyelv és a képíráson alapuló írásjelek kitűnő lehetőséget biztosítanak.

További közös motívuma ezeknek a műveknek az „*abjekt*”, amelynek fogalma Kristeva elméleti munkásságában központi helyet foglal el. Az „*abjekt*” jelzője mindannak, ami tisztátalan, beteg, utálatos és viszolygást kelt, vagy éppen szent és érinthetetlen. „*Abjekt*” a holttest, a vér, az exkrétum, minden, ami a szubjektumtól leválasztódik, ami számára elviselhetetlen, elgondolhatatlan, ami túl van az értelem határán.¹⁶ Zeno még csak a polgári illem keretei között undorodik a világtól; Csáth Fülöpje a „szép, szép kisasszony” hallucinált alakjával a pszichózisba menekül. Lisa Erdman már a fantáziában és a valóságban is testi váladékokkal, vérrel, erőszakos halállal találkozik. „*Abjekt*” a Csáth-novellában a legyek, Groddeck regényében a poloska, amelyet kiirtva August Müller Thomas Weitleinként születik újra. Kristevánál és Sijiénél pedig mindenki mindig „*abjekt*ket” távolít el; takarít, tisztogat, purifikál. A történelem nem egyéb, mint állandó holokauszt, egyetlen gulág, egyetlen hatalmas „kulturális forradalom”, permanens etnikai és politikai tisztogatás. Világunk díszleteit a történelem szent és horrorisztikus „*abjekt*jei” képezik: Lenin mauzóleuma Moszkvában, Dimitrové Szófiában, Maóé Pekingben. Kristeva regénye kétségbeesett purifikáció: a titkos szekta tagjai a maffiózókat „*tisztogatják*”, a maffiózók pedig a szektatagokat, a rendőrfelügyelő mindkettőt; a középkor-történész a kis kínai prostituáltat, aki gyereket vár tőle; a pszichoanalitikus a homoszexuálisokat; a bizánciak a kereszteseket, a keresztes lovagok a bizánciakat meg a zsidókat; Kristeva pedig az egész globalizált világ mocskát. Sijie regényének nagy purifikátora Di, azaz „*Ö-di-pusz*” bíró, aki az ő általa halálra ítélt testrészeit is újrahasznosítja; ilyen purifikátorként jelenik meg Muo doktor egyik barátnője, a homoszexuális férfivel összeházasodott és ennek folytán szüzen maradt hullamosónő, aki pedig magukat a hullákat is purifikálja: öltözteti és kozmetikázza őket, hogy megfossa őket tulajdon hullá-mivoltuk utolsó látszatától.

Ilyen módon dekonstruálja magát a pszichoanalitikus irodalom, amelynek egy lehetséges ívét vázoltam fel – Dr. S.-tól Muo doktorig. Amit Svevónál és D. M. Thomasnál még *katarzisként*, megtisztulásként élhettünk meg, az a két újabb regényben *tisztogatássá* válik. A purifikált világban nincsenek már hisztériások; „a lélek új betegségei” elfedik a régieket. Igaz, már nem is fájnak többé a múlt vagy a jövő sebei; a tabletták megtisztítanak bennünket a fájdalom „*abjekt*tjétől”.

¹⁵ A kriptonímiáról és a „fantomról” lásd Ábrahám és Török 2006.

¹⁶ Ilyen „*abjekt*” Kristeva szerint az anya, akivel szemben a gyermek az Apával azonosul. Lásd Kristeva 2007b.

Felhasznált irodalom

Ábrahám Miklós – Török Mária ([1976] 2006). A Farkasember bűvös szava. *Thalassa*, 17(1): 23-48.

Csáth Géza (1978). *Egy elmebeteg nő naplója*. Budapest: Magvető.

Erős Ferenc (2007). *Trauma és történelem*. Budapest: József Kóvács Kiadó.

Esman, Aaron (2007). Italo Svevo and the first psychoanalytic novel. In: Paul William, Glen G. Gabbard (eds.): *Key Papers in Literature and Psychoanalysis*. London: Karnac Books, 1-14.

Fehér Ferenc (1993). Az álom mint régészet, az álom mint prófécia. *Thalassa*, 4(1): 34-41.

Freud, Sigmund ([1907] 2001). A téboly és az álmok W. Jensen „Gradivá”-jában. In: Uő: *Művészeti írások*. Budapest: Filum, 11-102.

Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2000–2005). *Levelezés. 1908–1933*. Szerk. Ernst Falzeder, Eva Brabant, Patrizia Giampieri-Deutsch, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást sajtó alá rendezte és szerkesztette Erős Ferenc és Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó.

Füst Milán (1934). Dr. Georg Groddeck. *Nyugat*, 17(12-13): 73.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00579/18127.htm>

Groddeck, Georg ([1921] 1998). *Der Seelensucher. Ein psychoanalytischer Roman*. Frankfurt am Main: Stroemfeld/Roter Stern.

Groddeck, Georg ([1923] 1996). Könyv az ősvalamiról [*Das Buch vom Es*] (részlet). *Thalassa*, 1996, 7(3): 118-122.
<http://www.c3.hu/scripta/thalassa/96/3/10god.htm>

Gyimesi Tímea (2007). Kristevai utazás művészetfilozófia, pszichoanalízis és irodalom között. *Thalassa*, 18(2-3): 51-64.

Jensen, Wilhelm (1903). *Gradiva. Ein pompejanisches Phantasiestück*. Dresden, Leipzig: Carl Reissner Verlag.

Kőváry Zoltán (2009). Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életében és műveiben. In: Csányi E. (szerk.): *Csáth-járó átjáró: Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diskurzusok metszéspontja*. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 45-86.

Kristeva, Julia (1990). *Les Samourais*. Paris: Fayard.

Kristeva, Julia (1991). *Le vieil homme et les loups*. Paris: Fayard.

Kristeva, Julia (1993). *Les nouvelles maladies de l'âme*. Paris: Fayard.

Kristeva, Julia (1996). *Possessions*. Paris: Fayard.

Kristeva, Julia (2004). *Meurtre à Byzance*. Paris: Fayard. Angolul: *Murder in Byzantium*. New York: Columbia University Press, 2005.

Kristeva, Julia ([1987] 2007a). A melankolikus képzelet. *Thalassa*, 18(2-3): 29-50.

Kristeva, Julia ([1982] 2007b). A szerelem abjektje. *Thalassa*, 18(2-3): 3-27.

Kuznyecov, Anatolij (1968). *Babij Jar*. Ford. Baranyi Gyula. Budapest: Magvető.

Sijie, Dai (2002). *Balzac és a kis kínai varrólány*. Ford. Gulyás Adrienn. Budapest: Európa.

Sijie, Dai (2006). *A Di-komplexus*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Budapest: Európa.

Spielren, Sabina (2006). Naplórészletek [1909-1912]. Ford. Hárs György Péter. *Thalassa*, 17(1): 49-62.

Spitteler, Carl ([1906] 1942). *Imago*. Ford. Hertelendy István. Előszó: Rónay György. Budapest: Révai.

Svevo, Italo ([1923] 2008). *Zeno tudata*. Ford. Telegdi Polgár István. Budapest: Európa.

Thomas, D. M. (1990). *A fehér hotel*. Ford. Kúnos László és Rakovszky Zsuzsa. Budapest: Európa.